

I.

Forskning i romangenren, fiktio n og fiktio n alitet – afhandlingens teoretiske og metodiske fundament

1. Indledning

– en romanhistorie med udgangspunkt i fikcionalitet

Den fiktionsgenre, der i næsten tre århundreder har været den mest læste, romanen, stiller stadig forskningen over for en række ubesvarede spørgsmål. De to mest centrale er et definitorisk og et genealogisk: Hvad konstituerer romangenren, og hvornår opstod den? Får vi den bedste forståelse af, hvad romanen er, hvis den defineres bredt som en lang prosafortælling (Doody), hvis den bestemmes med blik for dens flerstemmighed og polyfoni (Bakhtin) eller dens mulighed for at portrættere subjektivitet (Lukács), hvis den afgrænses i forhold til andre genrer som nyhedsmediet (Davis) eller ud fra litterære konventioner som realisme (Watt)? Og sammenhængende med dette spørgsmål: Er den mest korrekte forståelse af romanens historie, at den allerede var etableret i antikken (Doody; Moore), eller er romanen fra 1700-tallet en anden genre end de lange, 2000 år gamle prosafortællinger (Watt; Gallagher)?

Denne afhandling foreslår, at spørgsmålene ikke bedst besvares ved at begynde med en bestemt opfattelse af, hvad der konstituerer romanen, eller ved at undersøge enkeltteksempler, som man apriorisk antager tilhører genren, men ved et studie af fikcionalitet. I stedet for at begynde med, hvad romanen er, eller hvornår den opstod, stiller afhandlingen sig nysgerrig over for, hvordan det gik til, at vores evne til at kommunikere om det opfundne på et givent tidspunkt i litteraturhistorien kom til at danne ramme om en genre. Der er en dialektisk udveksling mellem spørgsmålet om, hvordan romanen skal defineres, og hvornår romangenren opstod: Det ene afhænger af det andet. Hvis vi i stedet for at tage udgangspunkt i genren begynder med en fundamental kommunikativ egenskab, fikcionalitet, får vi en rammesætning af romanen, som muliggør en ny forklaring på dens opståen og udvikling, og som jeg vil søge at vise, er mere adækvat end de eksisterende.

Afhandlingens titel, *Fiktionens fødsel. Fremkomsten af den danske roman*, peger mod dens dobbelte sigte: at forklare begyndelsen på fiktion som generisk kategori generelt og udviklingen i den danske 1700-tals romankultur specifikt. Fødselsmetaforen implicerer ikke, at

romanen anskues som en fuldbåren genre, der kom færdig til verden. Omvendt viser afhandlingen, at 1700-tallets roman er begyndelsen på en genre, der er i kontinuerlig udvikling. Et fundament for afhandlingen er en skelnen mellem fikcionalitet og fiktion. *Fiktionalitet* forstås som udtryk for en almenmenneskelig evne til at kommunikere om det opfundne, som går langt tilbage i evolutionshistorien, mens *fiktion* anskues som en samlebetegnelse for genrer, som på et tidspunkt er blevet forbundet med en forventning om, at de kommunikerer om det opfundne (for en uddybning heraf se s. 75 f.). Det gælder til forskellige tider genrer som romanen, novellen, spillefilmen, tegneserien, tv-serien, computerspillet med flere. Som Yuval Noah Harari viser i *Sapiens: A Brief History of Humankind* ([2011] 2014), er der god grund til at tro, at mennesket har haft evnen til at gøre brug af sin forestillingsevne og har kunnet kommunikere om det forestillede meget tidligt i evolutionshistorien.¹

Med udgangspunkt i en skelnen mellem fikcionalitet som udtryk for en almenmenneskelig evne og fiktion som en generisk kategori søger afhandlingen at vise, at romanen er den første genre, der kan betegnes som fiktion, hvis fiktion bruges om genrer, hvis eksemplarer som helhed signalerer deres opfundne status. Det betyder, at romanen er den første genre, hvis eksemplarer det kommer til at gælde, at de forventes at bestå af opfundne fortællinger frem for sande, mytiske eller religiøse. På den måde fødes fiktionen med romanen.

Afhandlingens tese er, at betingelsen for, at en fiktionsgenre kan opstå, er tilstedeværelsen af en kultur, hvor der er etableret et begreb om fakta, som kan adskilles fra myter, sagn, overtro og religion. Jeg viser, at et sådant faktabegreb opstod med den videnskabelige revolution op imod 1700-tallet. Der er værker før 1700-tallet, der gør brug af fikcionalitet, og som – i hvert fald af nogle læsere – er blevet opfattet som komiske, fiktive beretninger, allegorier eller parodier på tidligere genrer (for en uddybning heraf se s. 120 ff.). Selvom Miguel de Cervantes' *Don Quixote de la Mancha* [herefter *Don Quixote*] (1605-1615), William Shakespeares dramaer, François Rabelais' parodier på folkebogen og anden præ-1700-talslitteratur gør brug af fikcionalitet, indgår de imidlertid ikke i en *genre*, som baserer sig på et veletableret skel mellem fakta og fiktion, hvortil læserne havde den forventning, at dens medlemmer var opfundne.

Man kan spørge, hvilken forskel det gør, at der dannes en genre, som opfattes som fiktiv, hvis der også er værker, vi retrospektivt kan

kalde for fiktioner. Det er svaret på dét spørgsmål, jeg søger at give med afhandlingen ved at undersøge en romankulturs begyndelse igennem et helt århundrede. Jeg viser, at det skaber unikke muligheder for genren, at forfatterne kan forudsætte, at det er forventningen til de værker, de skriver, at de tilhører en global fiktionsgenre. Romanens muligheder som fiktionsgenre viser sig gennem tematikker, som overskrider det socialt eller politisk acceptable, i tildigtninger til realhistorien i form af psykologiske forklaringsmekanismer og årsag-virknings-sammenhænge, i indstiftelsen af en særlig fiktiv sandsynlighedslogik og i udviklingen af nye fortælle- og fikcionalitetsteknikker. Disse perspektiver udfoldes igennem afhandlingens fortløbende kapitler. Mit argument er således, at 1700-talsromanen er den første *genre*, hvor en del af dens konstituerende fundament er, at der i et retorisk fællesskab gradvist opstod enighed om at forstå den som fiktion, og at det har åbnet for både form- og indholdsmæssige innovationer.

Fordelen ved at undersøge en mindre romankultur som den danske er, at den begrænsede mængde af danske romaner i århundredet giver mulighed for at overskue 1700-tallets romanpublikation i dens totalitet og herigennem give et bud på, hvordan genren opstod som helhed i et land. Forskningen i den engelske romans begyndelse, hvis udgangspunkt er et meget større romankorpus, har koncentreret sig om at finde forklaringen på genrens udvikling i relation til enkelte romanforfattere (Watt 1957; Gallagher 2006), en enkelt anden genre, det være sig nyhedsmediet (Davis [1983] 1996), historieskrivningen (Maxwell 2009; Hunter 1990), opdragelsesskrifter (Barney 1999), rejselitteratur (Adams 1983; Vивиès 2002), dramaet (Warshaw 1920) eller romancen (Crane et al. 1952), eller at læse et stort korpus ved at benytte fjernlæsningsstrategier (Moretti 2005).

Et vægtigt bidrag til den franske romanhistorie er English Showalter, der i stedet vælger at begrænse sit studie til årene 1700-1720, hvor han har kunnet læse næsten tre fjerdedele af de romaner, der blev udgivet. Showalter ræsonnerer, at det er mere udbytterigt at læse værker fra en kortere periode i dybden end at læse færre over en længere periode (Showalter 1972, 6). Men for den danske 1700-talsromankultur behøver man ikke træffe sådanne valg. Det er muligt at skabe sig et overblik over den fulde romanproduktion og forme en teori om dens opståen som helhed i stedet for at foretage partielle studier.

Korpusset af danske 1700-talsromaner kombinerer, at der er forholdsvis få romaner i århundredet og en meget varieret romankul-

tur. Der findes 77 danske originalromaner fra 1700-tallet,² og mange af disse er eksperimenterende og nyskabende og skrevet i dialog med verdenslitteraturen. Selvom romankulturen i Danmark er betragteligt mindre end den engelske, franske og tyske, indeholder den mange af de undergenrer til romanen, der findes i de omfangsrige romantraditioner, samtidig med at der forekommer unikt anderledes værker. Den danske 1700-talsroman synes at rumme en kondensering af de tendenser, der findes i stor skala i de største romankulturer: Med Anna Margrethe Lassons *Den Fordum I Ronne Bogstavs Kaabe Nu I Danske Tunge-Maals Klæde I førte Liden Roman Kaldet Den Beklædte Sandhed/ Fremviist Alle Liebhabere til Fornøjelse/ Af En Det Danske Sprogs inderlige Elskerinde Aminda* [Herefter *Den Beklædte Sandhed*] (1723) får vi en dansk 1700-talsromance; senere kommer der en righoldig rejse- og robinsonadetradition med både eventyrlige, Swift-inspirede rejseromaner som Ludvig Holbergs *Nicolai Klimii Iter Subterraneum* [herefter blot *Niels Klim*]³ (1741) og realistiske romaner som Carl August Thielos *Matrosen som bliver Keiser i Muratapa og derefter igien Matros* (1759), og genren afføder endda robinsonadeparodier som Sigvard Lyches *Balthazar von Weltenheim* (1785-1786) og Johannes Ewalds *Mester Synaals Fortelling* (1780). Danmark får sin første forfatter til historiske romaner med historikeren Peter Frederik Suhm, legende og eksperimenterede romaner med Carl August Thielo, og i slutningen af århundredet blomstrer de danske opdragelsesromaner med Charlotta Dorothea Biehl, Emanuel Balling og Knud Lyne Rahbeks romaner.

Det begrænsede romankorpus gør det både muligt at iagttage udviklingen af forskellige undergenrer til romanen, og hvordan der fremkommer nye fortælle- og fikcionalitetsteknikker gennem den danske 1700-talsromans historie: fortælleteknikker til at beskrive overgange og karakterbevidstheder (Ewald), følelser (Balling og Rahbek), psykologiske bevæggrunde (Suhm), fiktive sandsynlighedslogikker til at fremme bestemte moraler (Biehl) og karakterfremstillinger, som repræsenterer ekstremer (Prahl og Thielo) eller befordre politiske dagsordener (Suhm, Rahbek og Molbech). I alle disse tilfælde udspringer romangenrens potentiale af fikcionalitetens mulighedsrum.

Afhandlingen er inddelt i otte kapitler, som hver behandler en ny problemstilling angående romanens fikcionalitet. Med dette kapitel I klargøres det teoretiske og metodiske fundament for afhandlingen, særligt hvad angår roman- og fikcionalitetsteori. Kapitel II undersøger

fiktionens og fikcionalitetens konceptuelle historie i antikken, middelalderen og 1700-tallet med udgangspunkt i tidligere forskning samt nye undersøgelser af ordbøger, afhandlinger og romanforord. Samtidig viser kapitlet, hvordan romanen i kraft af sin fiktionsstatus adskiller sig fra de tidligere prosalitterære genrer i Danmark, romancen og folkebogen, gennem en analyse af Lassons *Den Beklædte Sandhed* (1723) og Carl August Thielos *Den unge Uglenspeil, eller det slet opdragne Meneske* [herefter *Den unge Uglenspeil*] (1759a). I kapitel III udfoldes en ny teori om romanens opkomst som fiktionsgenre med udgangspunkt i det fakta-paradigme, der udvikledes med den videnskabelige revolution. Her demonstrerer jeg, hvordan de to første danske romaner, Ludvig Holbergs *Niels Klim* ([1741] 1789) og Erik Pontoppidans *Menoza En Asiatick Printz, Som drog Verden omkring, og søgte Christne, Særdeeles i Indien, Spanien, Italien, Frankrig Engelland, Holland, Tydskland og Dannemark, Men fandt lidet af det han søgte. Et Skrift, som indeholder den Naturlige, saavel som den aabenbarede Religions uryggelige Grunde, og advarer mod de fleeste Christnes kiendelige Afveye, i Lærdom og Levnet* [herefter *Menoza*] (1742-1743), angriber overtro og promoverer videnskab, og at dette er en blivende tendens i romanerne gennem hele århundredet.

Kapitel IV-VI undersøger tre forskellige undergenrer til romanen: rejseromanen, den historiske roman og opdragelsesromanen. Disse kapitler er hver især drevet af et specifikt spørgsmål angående romanens fikcionalitet: kapitel IV spørger til romanens pseudofaktuelle retorik,⁴ V undersøger skellet mellem historie og fiktion, og VI udforsker fiktionens særlige sandsynlighedslogik og emblematiske karakterer. Jeg søger i kapitlerne at vise, hvordan fikcionalitet giver romanen nye muligheder: rejseromanerne af Thielo og Niels Prahl åbner for beskrivelser af begær og ondskab, der ikke findes i nogen anden type roman; den historiske romangenre tillader Suhm at psykologisere, at indføre en særlig skrivestil samt en ideologisk dagsorden med udgangspunkt i historiske karakterer; og opdragelsesromanen muliggør, at Biehl, Balling og Rahbek kan indlægge en moraliserende sandsynlighedslogik, hvor læseren kan forvente en bestemt relation mellem karaktererne og handlingsudfoldelsen.

Kapitel VII undersøger, hvordan romanerne i løbet af 1700-tallet udviklede en række fortællestrategier, der inkluderer transitionsteknikker som kighulsscener og skift i karakterfortæller, forfatterkommentarer og lån fra dramaet og brevkulturen, samt hvordan der til

sidst i århundredet fremkom romaner som Ewalds *Herr Panthakaks Historie* (formodentlig skrevet 1776),⁵ hvori fikcionalitetsteknikker åbnede for nye fortælleformer. I det afsluttende kapitel VIII opsummeres afhandlingens hovedbidrag i en konklusion. Således følger afhandlingen spørgsmålet om fikcionalitet fra den tidlige konceptualisering, over romanens problematisering af overtro igennem dens fiktive status i sammenligning med tidligere genrer som folkebogen og romancen, i udviklingen af dens pseudofaktuelle retorik i forord og i robinsonadegenren og gennem dens adskillelse fra historieskrivningen hen imod den opdragende roman, som bruger fikcionalitet som en didaktisk strategi for til sidst at undersøge fikcionalitets- og fortælle-teknikker diakront igennem århundredet.

Afhandlingen skriver historien om, hvordan de danske romanforfattere bevægede sig fra i begyndelsen af 1700-tallet at gøre brug af forskellige overgangsteknikker for at opretholde en ”naturlig” fortælsituation til i slutningen af århundredet at benytte et udvidet repertoire af fikcionalitetsteknikker (se s. 527 ff.) for en forklaring på brugen af begrebet ”naturlige” fortælle teknikker). De enkelte kapitler kan læses uafhængigt af hinanden, og selvom der løbende inddrages forskellige romaner, behandles hver af de 77 romaner, som udgør det danske 1700-tals romankorpus, mindst ét sted i løbet af afhandlingen, hvilket også gør det muligt at gå til læsninger af bestemte enkeltværker (se appendiks 1, s. 715, for en oversigt over, hvor i afhandlingen de enkelte romaner behandles).

Det er en udfordring at se tilbage på en genre og sætte spørgsmålstegn ved de mest fundamentale forhold ved den, som vi i dag tager for givet, men det er ikke desto mindre ambitionen. Jeg spørger med afhandlingen, hvad det vil sige, at en genre er fiktion, om romanens fortællende form var givet fra begyndelsen, og på hvilken måde den står i relation til andre genrer. Gennem arbejdet med de danske 1700-talsromaner er det blevet tydeligt, at stort set ingen af de forhold, der i dag forbindes med genren, på forhånd var afgjort: Romanen skulle kæmpe for at blive en distinkt fiktionsgenre, og i begyndelsen var den ikke nødvendigvis primært fortællende, men filosofisk fabulerende, mimende brevets eller dramaets form eller indeholdt en overvældende mængde refleksive kommentarer. På et tidspunkt var skibbrud et fast element i genren, og på et andet var opdragelsestemaet. Det er kun med et retrospektivt blik på romanens udvikling, at vi kan afgøre, at en